

AGUSTÍ ALCOBERRO

Un nou congrés de cultura catalana, cinquanta anys després

Enguany commemorem el cinquantè aniversari del Congrés de Cultura Catalana, que es va desenvolupar entre 1975 i 1977. I, alhora, iniciem la fase central del nou congrés, després de més de dos anys de treballs. Mig segle acostuma a ser, no cal dir-ho, una distància temporal significativa, fins i tot per a un historiador que es dedica a segles reculats. Ho és més en els temps que corren, caracteritzats per l'acceleració dels esdeveniments. I, molt probablement, ho és més encara a casa nostra, als Països Catalans, on el volum dels canvis viscuts en aquest període resulta particularment ingent.

Ben cert és que el país de la tercera dècada del segle XXI manifesta un gran nombre de diferències amb el de 1975, des de les realitats demogràfiques i econòmiques fins als canvis socials i culturals, tot passant, entre altres, per l'impacte de la globalització, de les problemàtiques mediambientals i climàtiques i del desplegament de les noves tecnologies i de les noves formes de control social; o encara, pels retrocessos en l'ús social de la llengua catalana i per l'esgotament i el descrèdit del model autonòmic endegat amb la Constitució espanyola de 1978.

El 2025 pot ser un bon moment, doncs, per reflexionar sobre què va ser i què va significar l'anterior congrés, i per presentar algunes de les principals línies que defineixen, a dia d'avui, el programa del nou congrés.

Com a nota prèvia em pertoca, en tot cas, remarcar que en aquest article, inevitablement, se solaparan memòria i història. No endebades em va tocar participar

Agustí Alcoberro és professor d'Història Moderna i vicerector de Cultura, memòria i patrimoni de la Universitat de Barcelona. És president de la Fundació Congrés de Cultura Catalana.

en l'esdeveniment dels anys setanta des del que es va anomenar el Congrés de la Joventut Catalana, que va impulsar la Taula Coordinadora d'Entitats i Moviments Juvenils de Catalunya.¹ La meua implicació en el projecte actual, com a president de la Fundació Congrés de Cultura Catalana, és ben coneguda.

1975-1977: EL CONGRÉS DE QUAN TOT SEMBLAVA POSSIBLE

El Congrés de Cultura Catalana engegat pel Col·legi d'Advocats de Barcelona el gener de 1975 va ser un esdeveniment històric. L'organització de debats de format reduït va anar acompanyada d'actes divulgatius celebrats arreu del territori i de grans actes amb una assistència massiva tant a Catalunya com al País Valencià i a les Illes. Molt probablement va ser el primer gran esdeveniment que va mobilitzar de manera conjunta la totalitat dels Països Catalans al voltant d'uns mateixos objectius. Personalment, no en conec cap precedent, ni tan sols en l'etapa republicana, i, malauradament, costa trobar-ne en la mateixa línia en les dècades següents.

L'impacte mediàtic del Congrés va resultar també enorme, tant en la premsa generalista com en els mitjans locals i comarcals, com han recollit àmpliament Mariona i Manuel Lladonosa, en una obra en molts sentits definitiva.² La publicació de les actes del Congrés, en quatre gruixuts volums, l'abril de 1978,³ en va ampliar la repercussió social. Les conclusions d'alguns àmbits (des de la Llengua fins a l'Estructura Sanitària) van esdevenir referències de consulta obligada en el procés complex de reconstrucció nacional aleshores tot just endegat. I el nou exercici de reflexió i de generació de xarxes de confiança va permetre l'aparició de noves realitats associatives que han tingut una llarga durada, com l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana o la Unió de Pagesos de Mallorca, per esmentar-ne dues de ben diferents.

Però la memòria del Congrés tot just va generar aleshores un relat personal (i, probablement, si més no mirat des de la distància del temps, massa immediat) a càrrec d'una de les persones que en van ser agents actius, l'escriptor Jaume Fuster.⁴

¹ Agustí Colomines: «Quan els joves també volien participar», dins Marta Rovira Martínez (ed.): *El Congrés de Cultura Catalana. Història i balanç (1975-1977)*, Catarroja, Afers, 2020, pp. 191-203.

² Mariona Lladonosa, Manuel Lladonosa: *Una nova cultura per al poble. El Congrés de Cultura Catalana i la modernització de la catalanitat (1975-1977)*, Barcelona, Enciclopèdia, 2021.

³ *Congrés de Cultura Catalana*, 4 vols., Barcelona, Congrés de Cultura Catalana, 1978. Edició conjunta de: Curial, ed. 62, la Magrana, Laia, Moll, Tres i Quatre, L'Estel, Turmeda i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

⁴ Jaume Fuster: *El Congrés de Cultura Catalana. Què és i què ha estat*, Barcelona, Laia, 1978.

Ben aviat, però, el Congrés va caure en un cert oblit. El pacte de desmemòria que va caracteritzar la Transició, la consolidació d'un model autonòmic que explícitament prohibia la realitat dels Països Catalans i la imposició d'un relat que magnificava el paper de les elits madrilenyes en aquella conjuntura en van ser algunes de les causes centrals. Però tampoc no cal oblidar els immediats fracassos electorals d'allò que podem anomenar el catalanisme polític al País Valencià⁵ i a les Illes Balears, i del catalanisme d'esquerres al Principat.

Si bé la història de la Transició als Països Catalans presenta en els darrers anys un balanç força positiu, la recerca s'ha centrat en institucions més estables i que gaudeixen d'una certa continuïtat formal i d'un pòsit documental, com partits polítics i sindicats. Algunes instàncies unitàries, com l'Assemblea de Catalunya, també se n'han vist indirectament beneficiades. Però el Congrés de Cultura Catalana, en tant que esdeveniment únic i molt àmpliament descentralitzat, no va participar d'aquesta tendència.

La recuperació de la memòria del Congrés es produeix en especial a partir del seu quarantè aniversari (2015), en una línia endegada des de la Fundació Congrés de Cultura Catalana. Entre les seves fites cal esmentar el dossier publicat a la *Revista de Catalunya* el setembre de 2016;⁶ l'obra col·lectiva *El Congrés de Cultura Catalana. Història i balanç (1975-1977)*, coordinada per Marta Rovira Martínez, publicada el 2020;⁷ el documental *Imaginar un país*, amb guió de Joan Safont, emès el 2018,⁸ i el treball ja esmentat de Mariona i Manuel Lladonosa, publicat el 2021.

Però més enllà de la voluntat de la Fundació, cal remarcar que la recuperació de la memòria del Congrés coincideix amb dos fenòmens d'abast general: d'una banda, el procés de recuperació de la memòria democràtica i de reparació i d'homenatge de les víctimes de la dictadura, endegat ja ben entrat el segle XXI; i la dinàmica de vindicació d'una República Catalana que, al Principat, va tenir el seu punt culminant entre 2014 i 2017.

⁵ Vegeu especialment: Ferran Archilés: «Una política sense país. Els límits de la Transició al País Valencià: la qüestió nacional», dins Marta Rovira Martínez (ed.): *El Congrés de Cultura Catalana...*, pp. 49-61.

⁶ «Dossier: 40 anys del Congrés de Cultura Catalana», amb articles de Marta Rovira Martínez, Ramon Folch, Isidor Marí, Patrícia Gabancho, Enric Pujol, *Revista de Catalunya*, 295 (2016), pp. 79-121 (i: Lluís Duran: «Editorial. El Congrés de Cultura Catalana, represa i renovació», pp. 9-12).

⁷ Marta Rovira Martínez (ed.): *El Congrés de Cultura Catalana...*

⁸ *Imaginar un país. El Congrés de Cultura Catalana*. Direcció: Marta Rovira Martínez. Realització, muntatge i direcció de fotografia: Clara Vallvé. Guió: Joan Safont.

Les dades del Congrés són prou conegudes. Al llarg de gairebé tres anys, el Congrés de Cultura Catalana va comptar amb més de dotze mil inscrits i més de mil cinc-cents entitats adherides, i va organitzar centenars d'activitats arreu dels Països Catalans, que van aplegar desenes de milers de participants. Els seus debats, organitzats en vint-i-cinc àmbits, van donar lloc a reflexions originals i altament renovadores. I la seva dimensió com a eina de mobilització social es va canalitzar al voltant de cinc campanyes populars que reivindicaven la identificació del territori, l'ús oficial de la llengua catalana, la revitalització de la cultura popular, la recuperació de les institucions polítiques i la salvaguarda del patrimoni natural.

Tanmateix, més enllà de les dades quantitatives, què va representar aquell congrés? Mariona i Manuel Lladonosa l'encerten quan utilitzen en el títol i el subtítol de la seva obra les expressions «una nova cultura per al poble» i «la modernització de la catalanitat». Aquests termes ja eren presents a la «Ponència sobre els continguts culturals» elaborada en els primers passos del Congrés: «El sentit de cultura, així, serà el d'una *nova* cultura. El Congrés ha de ser el primer pas cap a la configuració d'aquesta *nova* cultura. [...] La lluita per aquesta configuració d'una *nova* cultura ha d'ésser un objectiu fonamental del Congrés».⁹

Fet i fet, la Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears i les Pitiüses de 1975 també eren ben diferents de les dels temps de la II República. Calia, certament, reprendre el fil estroncat, però no des d'una imitació mecànica, sinó en tot cas des d'una imitació creativa i crítica.

De vegades cal recordar-ho encara: els Països Catalans de 1975 eren un país devastat per la dictadura, però que experimentava també uns enormes canvis socials i culturals que s'havien accelerat a partir de la dècada de 1960. Les conseqüències inevitables de fenòmens com el «desarrollisme», l'extensió del turisme i de la indústria, les allaus immigratòries peninsulars, l'eixamplament de les classes mitjanes urbanes o el despoblament agrari havien capgirat en molts sentits el país. L'impacte dels nous moviments de revolta generacional, a Europa i a Amèrica, que van esclatar arreu en la data mítica de 1968, incidien en una joventut que es volia acostar a allò que s'esdevenia «nord enllà», per emprar l'expressió de Salvador Espriu.

Parlem, doncs, d'un «canvi cultural» com a motor d'una voluntat de canvi polític i social, com ha expressat recentment Agustí Colomines,¹⁰ que Marta Vallverdú

⁹ *Congrés de Cultura Catalana*, vol. 4, pp. 18-19. Les cursives provenen del document original.

¹⁰ Agustí Colomines: *Amnistia i llibertat. Els 113 de l'Assemblea de Catalunya* i el final del franquisme. 28 d'octubre de 1973. Barcelona, Rosa dels Vents, 2023 (Col·lecció: «Dies que han fet Catalunya»).

ha batejat com a «seixantisme».¹¹ La seva presència resulta ben explícita en molts àmbits, com ara la Nova Cançó, la renovació de la literatura, les arts plàstiques i el teatre, però també la renovació pedagògica i la Universitat.

En aquest sentit, des del punt de vista del pensament catalanista, el Congrés recollia les aportacions de dues obres cabdals publicades en la dècada de 1960: *Nosaltres els valencians* (1962), de Joan Fuster, i *Els altres catalans* (1964), de Francesc Candel. Gràcies a Joan Fuster, el Congrés va prendre com a perímetre d'actuació els Països Catalans; i, amb Candel, va entendre la immigració recent com un repte i una oportunitat i es va arrenglar amb l'objectiu irrenunciable de construir un sol poble.

D'alguna manera, el Congrés també va reproduir el debat al voltant dels orígens històrics del catalanisme que havia enfrontat els historiadors Jordi Solé Tura, que, rescatant la via interpretativa de Joaquim Maurín, entenia el catalanisme com un constructe ideològic creat per la burgesia (*Catalanisme i revolució burgesa*, 1967); i Josep Termes, que defensava el caràcter eminentment popular del catalanisme (*El nacionalisme català. Problemes d'interpretació*, 1974).

I és que, inevitablement, el Congrés es va debatre també en la pugna per l'hegemonia del catalanisme que a Catalunya va enfrontar aleshores allò que podem anomenar el «pujolisme», els comunistes del PSUC i el seu entorn i l'independentisme d'esquerres, que llavors tenia la seva expressió més activa en les dues branques del PSAN. Aquesta realitat esdevé evident en les darreres etapes del Congrés, en especial a mesura que s'acostaven les primeres eleccions democràtiques convocades des de 1936. El cicle electoral 1977-1980, esdevingut en unes condicions jurídiques i mediàtiques extraordinàriament desiguals, anava a dilucidar victòries i derrotes.

En tot cas, les claus de l'èxit del Congrés cal buscar-les en la coincidència de tres factors potser no previstos.

D'entrada, el Congrés va aplegar, en un diàleg probablement inèdit i altament profitós, dos col·lectius que anaven a jugar un paper complementari en el moviment de recuperació democràtica. D'una banda, l'acadèmia, és a dir, el món professional, intel·lectual i universitari. De l'altra, la societat civil, composta aleshores essencialment pels naixents moviments veïnals, sindicats de classe i col·lectius cristians de base.

Com ja hem esmentat, el Congrés de Cultura Catalana va ser una iniciativa de la Junta del Col·legi d'Advocats de Barcelona, presidida per Miquel Casals Colldecarre-ra. La seva crida inicial s'adreçava explícitament a la resta de col·legis professionals de

¹¹ Marta Vallverdú: *Seixantisme. L'esclat cultural català dels 60*, Barcelona, L'Avenç, 2022.

Catalunya, dels quals va rebre una resposta entusiasta de manera gairebé unànime. Però la crida va mobilitzar tot seguit els segments més actius i inquiets del professorat i de l'alumnat universitari. A Catalunya va incidir en la històrica universitat «central», punt d'arrencada del moviment antifranquista ja a la dècada de 1950; en la naixent universitat «autònoma», que reprenia el nom de la que va presidir Pere Bosch Gimpera durant l'etapa republicana i en l'aleshores anomenada Universitat Politècnica de Barcelona. A la Universitat de València, aleshores ja fortament influïda per les tesis de Joan Fuster, i que havia conegut una important presència de professors del Principat (amb noms tan remarcables com Emili Giralt, Jordi Nadal, Josep Fontana, Joan Reglà, Miquel Tarradell i Ernest Lluch), l'impacte va ser també extraordinari. Cal remarcar que alguns dels sectors més actius del món universitari dels Països Catalans havien convergit des de 1969 a la Universitat Catalana d'Estiu, amb seu a Prada de Conflent (Catalunya Nord).

La presència del món sindical, veïnal i cristià de base no va ser menor. El Congrés va arrelar en un gran nombre de municipis metropolitans de Barcelona i València, amb una forta presència de la immigració recent, amb un actiu suport dels partits d'esquerres. I també va imprimir un contingut explícitament democràtic i antifranquista en les entitats de la cultura popular tradicional catalana que havien sobreviscut amb penes i treballs a la dictadura. L'impacte en el món esportiu va resultar també decisiu, i en aquest punt cal destacar el suport actiu de la junta del Futbol Club Barcelona i d'altres clubs. A més, el Congrés va estendre el nou discurs democràtic i catalanista en àmbits rurals on fins aleshores havia estat poc explícit. D'alguna manera, el Congrés es va beneficiar de la tasca empresa anys abans per entitats com Òmnium Cultural, fundada el 1961, tot i que el seu paper en el desplegament del nou esdeveniment va ser escàs, malgrat algunes significatives col·laboracions de caire local.

La segona clau de l'èxit del Congrés rau en la tria desacomplexada del seu marc d'acció: els Països Catalans. Durant la dècada de 1970, aquest era l'àmbit comú de construcció nacional assumit per molta gent. Els Països Catalans van ser l'espai de la *Gran Enciclopèdia Catalana* (nascuda el 1968) i de la *Gran Geografia Comarcal*; de revistes com *L'Avenç*, subtitulada «revista d'Història dels Països Catalans» (1977); de projectes historiogràfics comuns, com la *Història dels Països Catalans* d'editorial Edhasa, dirigida per Albert Balcells (1981); de tesis doctorals com *Les Germanies als Països Catalans*, d'Eulàlia Duran, publicada per Curial el 1982; i encara d'obres de caràcter evidentment divulgatiu com la *Història dels Països Catalans*, versió actualitzada per Miquel Coll i Alentorn de la *Història de Catalunya*, de Ferran Soldevila

(1974), o la *Geografia dels Països Catalans*, de Pierre Deffontaines (1980). Com és sabut, aquesta via es va esllangir a començament de la dècada de 1980.

La dimensió global de Països Catalans és especialment evident en el Patronat d'Honor del Congrés, presidit per Jordi Rubió i Balaguer, i amb cinc vicepresidències: Joan Fuster (País Valencià), Joan Miró (Catalunya), Francesc de Borja Moll (Illes Balears i Pitiüses), Pere Ponsich (Catalunya Nord) i Joan Martí i Alanis, bisbe d'Urgell (Andorra).

Hi ha un tercer ingredient destacat a l'hora d'explicar l'èxit del Congrés. Em refereixo a la conceptualització del terme *cultura*, que des del primer moment va prendre la seva accepció més àmplia. Com assenyala ja la ponència sobre els continguts culturals del Congrés, «aquest terme —cultura— es pren amb tota l'amplitud possible».¹² És des d'aquesta perspectiva, que aplegava la totalitat d'aspectes vinculats a la vida social, que el Congrés va desplegar àmbits tan diversos com la recerca, el dret, l'ordenació del territori, l'economia, l'estructura sanitària, l'esport i el lleure, els mitjans de comunicació o el fet religiós. El Congrés, de fet, pretenia construir una nova cultura, però també una nova realitat política i social. Aquesta opció es pot llegir des de la perspectiva dels paradigmes de l'antropologia cultural nord-americana, aleshores hegemònica en el món universitari. Però també admet una interpretació més conjuntural i directa, com proposa Marta Rovira Martínez, una de les persones que més i millor coneix aquell context:

Encara en vida del dictador, al gener de 1975, la junta de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona va aprovar iniciar els treballs per organitzar un Congrés de Defensa de la Cultura Catalana. Finalment, el Congrés va perdre l'apel·latiu de «defensa» i va mantenir el de «cultura» per tal de superar la possible censura del règim, malgrat que en realitat el Congrés va mantenir una dimensió global pel que fa a la reflexió sobre com havia de ser la societat dels Països Catalans a la fi de la dictadura.¹³

Al capdavant, l'èxit del Congrés va tenir també noms i cognoms. Ja n'hem esmentat alguns, i el lector pot accedir a la totalitat de les llistes tot consultant-ne les actes.¹⁴ Però ens sembla pertinent destacar-ne aquí alguns: Josep Espar Ticó, que en

¹² *Congrés de Cultura Catalana*, vol. 4, p. 17.

¹³ Marta Rovira Martínez: «Un lloc per al Congrés en la història de la Transició», *Revista de Catalunya*, 295 (2016), pp. 79-84.

¹⁴ Especialment vol. 4, «Organismes i congressistes» (p. 135-159) i «Relació nominal de congressistes», pp. 161-312.

va exercir de gerent; Jaume Fuster, des del Secretariat Cultural de Catalunya; Eliseu Climent, des del Secretariat del País Valencià; Antoni Serra, des del Secretariat de les Illes, i Maria Antònia Oliver, com a coordinadora general.

El Congrés va reunir, doncs, en una confluència astral favorable, oportunitat històrica, projecte encertat i persones competents i coratjoses. Els seus resultats són coneguts i han marcat, en termes positius, la nostra història recent. Però també ho són els seus límits. Ningú no els ha definit en termes tan precisos com Ramon Folch:

Érem relativament pocs, però molt significatius: amb els apòstols ja havia passat el mateix... [...] La situació en acabar el CCC era força millor que en iniciar-lo. Per això el vam fer, al capdavant. Però, en general, va ser una activitat minoritària. Majoritària entre els sensibilitzats, certament, però minoritària considerant la totalitat de la població. [...] En tot cas, la relativa presència que el CCC va tenir als mitjans magnificà la seva implantació real. Parlo d'implantació, no de transcendència, que va ser gran.¹⁵

No se m'acut un balanç més encertat.

I ARA, EL NOU CONGRÉS¹⁶

La iniciativa que endeguem avui persones i entitats d'arreu dels Països Catalans manifesta, sens dubte, alguns punts d'emmirallament amb allò que van fer els nostres predecessors, però també algunes distàncies inevitables.

Entre els primers cal destacar-ne l'esperit, la raó de ser. Els eixos que hem definit per a l'anterior període continuen, a parer nostre, plenament vigents. D'una banda, la necessitat de confrontar i complementar teoria i acció, és a dir, reflexió científica, expertesa professional i moviments socials i lluites de base. D'altra banda, la voluntat d'interrelacionar i assenyalar les problemàtiques i els reptes comuns que afecten els Països Catalans, des de la dimensió autònoma de cada realitat territorial. Finalment, la decisió d'entendre la cultura com un fenomen global, que aplega la totalitat de les nostres vivències personals i col·lectives.

Dit això, les realitats del país, dels protagonistes actius del projecte i de les problemàtiques que avui ens afecten són enormement diferents, com ja hem assenyalat

¹⁵ Ramon Folch: «El futur del passat», dins Marta Rovira Martínez (ed.): *El Congrés de Cultura Catalana...*, pp. 19-28.

¹⁶ Al web <noucongres.cat> trobareu tota la informació i els principals documents del nou congrés.

d'entrada. El nostre món universitari i professional tendeix a la hiperespecialització i a fer prevaler la carrera universitària, o a la proximitat als poders públics i a una certa despolitització; la figura de l'intel·lectual més o menys *engagé* ha desaparegut del tot (o gairebé). La societat civil s'ha fet més complexa, i s'organitza al voltant d'un nombre creixent de causes diverses, no cal dir-ho, totes elles legítimes. La societat mateixa s'ha fragmentat en múltiples col·lectius estancs, un fenomen que les xarxes socials han tendit a eixamplar. Gairebé no queden àgores, espais públics compartits. Fins i tot les escoles reproduïen, en general, grups socialment i culturalment molt compactes, amb molt escassos contactes entre ells.

D'altra banda, la divisió autonòmica ha tendit a eixamplar les fronteres físiques i mentals entre els Països Catalans. Aquest fenomen, acompanyat de la recentralització explícita per part de Madrid, manifesta conseqüències molt evidents en àmbits diversos com les infraestructures de transports i comunicació o els espais mediàtics.

Podem dir que el 1975 partíem de zero. Ara ja no és així: en alguns àmbits arrenquem de xifres positives, i en altres cal reconèixer que les xifres són significativament negatives. Per això no tenia sentit encetar el debat sobre la base de vint-i-cinc àmbits temàtics. S'ha optat, doncs, per proposar quatre grans qüestions que han de permetre aplegar persones i col·lectius de formacions i problemàtiques diverses:

- Com ens mantenim: energia, estructura econòmica, indústria, recerca i innovació, empenedoria i empresa, alimentació i agricultura, finances.
- Com ens comuniquem: llengua, mitjans i xarxes, tecnologies de la comunicació, opinió pública, polítiques de veritat, nous sistemes de participació política.
- Com ens cuidem: salut, equitat, seguretat, identitats, medi ambient, canvi climàtic, biodiversitat, benestar, territori.
- Com ens cohesionem: educació, arts plàstiques i escèniques, esport, literatura, audiovisual, urbanisme, mobilitat, història, institucions polítiques.

Cadascun d'aquests àmbits ha donat lloc a deu reptes: quaranta qüestions, doncs, al voltant de les quals s'articulen els debats i les accions que han de donar forma al congrés.

Aquest és un projecte molt ambiciós, però entenem que també molt necessari. A diferència de 1975, quan «tot semblava possible», avui vivim un significatiu desencís col·lectiu que es tradueix en pessimisme, desmobilització i abstencionisme. Diríem que hem perdut l'orientació i l'autoestima. Pel que fa al Principat, tot això té a veure, sens dubte, amb les enormes expectatives que ens vam fixar el 2017, quan (gairebé) vam tocar el cel amb la punta dels dits; i amb la patcada i la repressió que es van

imposar tot seguit, i que encara duren. Però al País Valencià, a les Illes i a la Franja de Ponent cal afegir-hi l'hegemonia política, en molts casos asfixiant, de la dreta i l'extrema dreta espanyolistes.

L'èxit del Congrés es mesurarà també en la capacitat de generar de nou il·lusió, d'obrir nous escenaris i noves expectatives i de recuperar l'autoestima com a poble. En definitiva, de contribuir a la renacionalització de la nació completa. El repte és ingent, i paga la pena. ☺

